

УДК 94 (477)

Берестень Ю.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ДО ІСТОРІЇ ХОРТИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНЦІВ ПРИРОДИ

В статті розглядаються проблеми організації системи охорони природи в менонітських колоніях Півдня України в ХІХ – ХХ столітті, проаналізовані обставини виникнення та особливості природоохоронної діяльності Хортицького товариства охоронців природи

Ключові слова: Південь України, менонітські колонії, Хортицьке товариство охоронців природи, менонітські конгрегації, охорона природи.

В статье рассмотрены проблемы организации системы охраны природы в меннонитских колониях Юга Украины в ХІХ – ХХ столетии, проанализированы обстоятельства возникновения та особенности природоохранной деятельности Хортицкого товарищества охранителей природы

Ключевые слова: Юг Украины, меннонитские колонии, Хортицкое товарищество охранителей природы, меннонитские конгрегации, охрана природы.

In the article the problems of organization of the system of conservancy are examined in the mennonite colonies of South of Ukraine in ХІХ - ХХ century, the circumstances of origin are considered that features of nature protection activity of Khortytsia of association of keepers of nature

Keywords: South of Ukraine, mennonite colonies, Khortyts association of keepers of nature, mennonite congregation, conservancy.

В останні десятиліття спостерігається динамічний розвиток вітчизняного та зарубіжного історіографічного процесу в царині дослідження соціокультурного та господарчого життя менонітських конгрегацій Півдня Російської імперії. Загалом, попри його досить вагомі та репрезентативні інтелектуально-концептуальні історіографічні здобутки, суттєві аналітичні й фактографічні досягнення, окремі проблеми соціального поступу менонітських громад початку ХХ століття залишилися поза дослідницькою увагою науковців, не отримавши належного висвітлення на сторінках фахових монографій та академічних статей. До таких «білих плям» минулого менонітської спільноти Півдня України відноситься історія громадських установ, які займалися екологічною діяльністю, зокрема Хортицького товариства охоронців природи – першої в Російській імперії добровільної громадської організації з захисту довкілля природного заповідника – острова Хортиці.

У своїх наукових розвідках дослідники здебільшого лише побіжно фіксували сам факт існування товариства, зазначаючи окремі напрямки

природоохоронної діяльності, не вдаючись до докладного аналізу соціально-економічних причин та соціокультурних чинників, які зумовили його появу на початку ХХ століття в менонітських колоніях Хортицької волості [2; 3; 6; 9; 8; 10; 11; 12; 13; 18; 19; 21]. На наш погляд, дана специфічна історіографічна ситуація була наслідком, в першу чергу, низької інформативності джерельної бази, яка лише фрагментарно віддзеркалювала загальні етапи громадської та природоохоронної діяльності товариства, що об'єктивно наклало свій відбиток на репрезентативний характер та фактографічний рівень як зарубіжного, так і вітчизняного історіографічного доробку. Так, наприклад, у науковій розвідці Н. Крекера наведені лише поодинокі факти запровадження волосним правлінням хортицьких колоній системи адміністративних заходів з охорони природних ресурсів острова Хортиці: наявного лісового фонду, унікальної ендемічної флори та фауни, схематично окреслені головні аспекти природоохоронної діяльності товариства [31, с. 149-153].

Зазначимо, що не позбавлені певних неточностей і наукові дослідження вітчизняних науковців та місцевих краєзнавців. Так, наприклад, сучасний дослідник історії охорони довкілля В. Є. Борейко та запорізькі краєзнавці І. Дереза, Н. Клименко, А. Кобинець, Н. Матенчук, В. Морозюк, І. Пуха, В. Стадник, В. Супруненко, К. Сушко, В. С. Черноморець в своїх працях та публіцистичних творах розглядають діяльність Хортицького товариства охоронців природи здебільшого скрізь призму однієї постаті – засновника та голови товариства П. П. Бузука, відкидаючи широкий соціокультурний та соціоекономічний контекст історії організації охорони природи в менонітських конгрегаціях Півдня України, що значною мірою, спрощує реальну картину об'єктивної історичної дійсності [2; 3; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 17; 18; 19; 21]. Цей парадоксальний факт є своєрідним наслідком довготривалої ідеологічної історіографічної «змови мовчання» радянської доби, яка ігнорувала соціально-економічні, соціокультурні та інтелектуальні здобутки різних етноконфесійних груп німецькомовного етносу Півдня України. Дана ситуація пояснює й ту обставину, що поза авторською увагою залишилися вагомі громадські здобутки менонітських конгрегацій регіону у царині практичної охорони довкілля, степового лісорозведення, які були набуті колоністами ще на початку господарчої діяльності, під час проходження альтернативної військової служби в степових лісництвах Півдня Російської імперії.

Мета даної статті полягає в дослідженні соціокультурних та економіко-господарських причин виникнення, становлення та діяльності Хортицького товариства охоронців природи на початку ХХ століття.

Жителі менонітських колоній приділяли значну увагу проблемам охорони природи та лісорозведення ще на початковому етапі господарчої адаптації на теренах Півдня України – у першій третині ХІХ століття. Так, у відповідності до інструкції «Про внутрішній розпорядок та управління колоніями» (1801 р.) поселенці-колоністи повинні були розводити по 0,5 дес. ліса на кожний земельний наділ [16, с. 317]. Дана ситуація була зумовлена нагальними економічними потребами господарчої системи колоній, яка відчувала гострий брак дешевої деревини необхідної для масового будівництва житлових та

господарчих споруд. Організація значних за обсягами поставок лісу з інших регіонів Російської імперії до менонітських колоній Молочної через нерозвиненість транспортної інфраструктури, відсутність мережі шосейних доріг, виявилась на практиці економічно недоцільною, беручи до уваги високу кінцеву собівартість сировини. Єдиним виходом із складного економічного становища, що склалося, була масштабна культивування лісових порід дерев на теренах самих колоній, яка повинна була забезпечити їх господарчу систему дешевим лісом місцевого виробництва та продуктивно розв'язати тривалу сировинну кризу.

Вже на початку 30-х років XIX колоністи почали активно займатися дослідницькими експериментами з формування в заплавах степових рік значних за площею лісових масивів, їх природним районуванням та селекційним відбором високопродуктивного насінневого фонду лісових порід дерев. Як впливає з історичних джерел, в даний період піонером зі степового лісорозведення був відомий молочанський адміністративний діяч, успішний підприємець та меценат Іоган Корніс [16, с. 317-318; 7, с. 34-35].

Довготривала серія дослідів, проведена колоністом з культивування та природного районування лісових та плодкових насаджень, виявилась вкрай успішною: І. Корнісу вдалося експериментально визначити головні еколого-фізіологічні особливості, які виокремлювали потенційні можливості розвитку лісів в степовій зоні розташування колоній. Впродовж цілої низки експериментів колоністом були встановлені головні лісоутворюючі породи, які оптимально відповідали природно-кліматичним, рельєфним та ґрунтовим умовам степової зони, що дозволило в практичному плані сформувавши на дослідницьких ділянках стабільний лісовий фітоценоз [7, с. 34-37].

Позитивні результати наукових експериментів І. Корніса наочно продемонстрували скептикам можливість ефективного розведення багатолітніх лісових культур у степовій частині Південної України, визначивши особливості організації та специфіку проведення всього комплексу календарних лісотехнічних робіт [7, с. 34-37].

З метою популяризації серед населення молочанських поселень власного господарського досвіду зі степового лісорозведення, колоністом в 1831 році була заснована спеціальна громадська організація – «Спілка правильного та методичного лісорозведення», яка об'єднала більшу частину господарів молочанських колоній. В своїй лісотехнічній діяльності члени громадської організації керувались письмовими інструкціями-настановами зі степового лісорозведення, розробленими І. Корнісом. В даних методичних порадах, викладених в своєрідній пам'ятці-рекомендації, колоніст не тільки підсумовував набутий практичний досвід степового лісорозведення, але накреслив та науково обґрунтував поетапну схему проведення лісотехнічних робіт з культивування багатолітніх насаджень лісових порід дерев, яка охоплювала весь цикл природного лісорозведення [16, с. 317-318; 7, с. 34-37].

Фактично, експериментаторська діяльність І. Корніса визначила довготермінову стратегію розвитку лісотехнічної та природоохоронної галузі в

менонітських колоніях Молочної, заклавши потужний фундамент для розширеного відтворення запасів будівельної деревини, вкрай потрібної для розвитку економічної системи колоній.

Завдяки активним зусиллям членів спілки на території молочанських поселень був створений лісовий масив загальною площею в 600 дес., який став справжнім дослідницьким полігоном для організації та проведення практичних дослідів зі степового лісорозведення. Про масштаби та обсяги лісотехнічних робіт, виконаних колоністами в даний період на його теренах, яскраво свідчить той факт, що в 50-тих роках XIX століття за статистичними даними колоністського приказу, в менонітських селищах Молочної нараховувалось понад 3,4 млн. дерев різних порід: дуба, липи, сосни, ясеня, акації, граба, бука тощо [16, с. 317-318]. В процесі організації нових лісових насаджень колоністами було звернуто увагу на той факт, що створення у степовій зоні штучних лісів та лісосмуг було одним із головних чинників, які сприяли значному підвищенню врожайності зернових культур, оскільки виконували функцію захисних природних бар'єрів, що стояли на перешкоді степових буревіїв та суховіїв.

Під впливом вагомих здобутків колоністського лісорозведення, за ініціативи Міністерства Державного Майна Російської імперії в 1843 році було засновано на теренах Півдня України перше степове лісництво – Велико-Анадольське. В 1846 році завдяки турботам І. Корніса жителями менонітських колоній був закладений новий ліс, на базі якого згодом було створене казенне Бердянське степове лісництво [7, с. 34-37].

Набутий колоністами практичний досвід степового лісорозведення став їм в нагоді під час законодавчого оформлення в 1874 році альтернативної військової служби [1]. Так, на підставі нормативних положень Військового статуту, меноніти повинні були відбувати 4-річну альтернативну військову службу в державних лісництвах південноукраїнських губерній Російської імперії, де виконували весь комплекс лісотехнічних робіт, пов'язаний з культивацією хвойних та широколистих порід лісових дерев [1, с. 80-99]. Здебільшого, колоністи, які проходили альтернативну службу, займалися в лісництвах маркуванням земельних наділів під лісові насадження, перекопкою землі для висадки саджанців, боронуванням, висівом насіння хвойних та листових порід дерев, прополкою, поливом, рихленням ґрунту, обрізкою та окуліривою дерев, пасинкуванням кущів, щепленням фруктових дерев, вирубкою сухостою, тощо [5, акр. 9 зв.]. Крім того, до службових обов'язків колоністів-лісників входила організація цілодобової охорони лісових насаджень від місцевих бракон'єрів та лісорубів [5, акр. 9 зв.].

На межі століть лісництва Південної України перетворились на справжні наукові лабораторії й експериментальні полігони зі степового лісорозведення, де провідними вченими Російської імперії здійснювалась плідна дослідницька робота. Наприклад, у Велико-Анадольському лісництві, де служили колоністи-лісники, довгий час працював один із засновників вітчизняної лісотехнічної справи, учень професора В.В. Докучаєва, майбутній академік ВАСХНІЛ Г.М. Висоцький – автор понад 200 наукових робіт, присвячених впливу

середовище формуючих гідрокліматичних та ґрунтових умов на рослинність лісу, а також його впливу на довкілля [22].

Зазначимо, що під час проходження альтернативної військової служби в південноукраїнських лісництвах колоністи набували ґрунтовних теоретичних знань з лісорозведення та охорони природи, ознайомились з передовими досягненнями закордонної та вітчизняної лісотехнічної науки, які згодом намагались втілювати в життя в своїх поселеннях.

На початку ХХ століття менонітські колонії переживали період стрімкого економічного зростання, який характеризувався бурхливим розвитком місцевої промисловості та сільського господарства. Якщо у 1875 році згідно з даними Катеринославського губернського статистичного комітету на території Хортицьких колоній нараховувалось тільки 2 підприємства з річним валовим обсягом понад 5000 карбованців, то через 25 років загальна кількість підприємств становила вже понад 90 (підррахунок здійснено за даними Н. В. Венгер по Хортицькій волості) [4, с. 535-637; 14]. Динамічне становлення сучасних на той час галузей господарчої системи менонітських колоній Хортиці (металообробки, машинобудування, борошномельної промисловості та транспорту), збільшення загальної чисельності працівників даних підприємств, позитивна демографічна динаміка збільшення населення колоній – всі вищевикладені соціальні та господарські чинники зумовили інтенсивне зростання обсягів промислового та житлового будівництва на теренах поселенських комплексів менонітів. В свою чергу, форсована розбудова промислової інфраструктури, житлового фонду хортицький колоній та міста Олександрівська, розташованого неподалік останніх, не могла не позначатись негативно на довколишньому середовищі острова Хортиці, природні ресурси якого стали об'єктом хижацької експлуатації населення. Так, саме в даний період колоністи-меноніти та мешканці міста Олександрівська почали в промислових масштабах здійснювати на скелястих схилах острова видобуток природного каменю, порушуючи наявну біотичну цілісність довкілля та місцевої екосистеми [2, с. 66-69; 3, с. 12; 21].

Одночасно ними була розпочата масова неконтрольована суцільна вирубка місцевих лісових масивів, які були посаджені у перші десятиліття господарчої адаптації колоній. Інтенсивне зростання потреб матеріального виробництва, хижацьке використання наявних ресурсів Хортицьких колоній, поставило під загрозу існування самого природного заповідника – острова Хортиці з його унікальною ендемічною флорою та фауною, непересічними історичними й археологічними пам'ятками. Під негативним впливом антропогенного чинника різко погіршилась загальна екологічна ситуація на острові, що позначилось, в цілому, на загальному скороченні популяції значної кількості місцевих видів тварин та рослин, зробивши актуальним питання щодо мінімізації наслідків даної діяльності.

Проблеми охорони природи – збереження місцевих лісових насаджень, флори та фауни Хортиці, крім інших тем, стали предметом детального громадського обговорення й на ювілейних зустрічах колишніх ветеранів

альтернативної лісної служби, які систематично проводились в менонітських колоніях Півдня України на початку ХХ століття [28; 27; 29; 30]. Як впливає з історичних джерел, під час проведення ветеранських ювілейних заходів колоністами неодноразово висловлювались думки про доцільність впровадження адміністративних природоохоронних заходів [27]. Публічні дискусії, які відбувались на даних зборах, сприяли не тільки загальній актуалізації екологічних проблем захисту довкілля, але й в процесі відкритого обговорення формували консолідовану суспільну позицію менонітських конгрегацій щодо необхідності організації дієвої системи громадського контролю за охороною природи та її окремих пам'яток.

Природоохоронна тематика неодноразово знаходилась у центрі жвавої полеміки, яка відбувалась на шпальтах місцевої німецькомовної періодичної преси, що була головним ретранслятором та архітектором громадської думки в менонітських конгрегаціях Півдня Російської імперії [23; 24; 25; 26]. Загальний тон в обговоренні природоохоронних проблем, задавали представники місцевої інтелігенції, які актуалізували та артикулювали питання щодо організації охорони довкілля. Як правило, даними темами переймались здебільшого вчителі початкових, центральних та середніх шкіл, які в силу високого освітнього рівня й фахової спеціалізації наочно усвідомлювали реальні масштаби проблеми та розробляли власні поетапні сценарії виходу з критичної ситуації, що склалась. Так, одним із ініціаторів природоохоронної дискусії був вчитель місцевої початкової школи Арон Тевс, який направив до редакції німецькомовного часопису «Фріденштімме» статтю М. Данкера, в якій автором змістовно розглядалась проблема жорсткого поводження людей з тваринами. Редакція не тільки передрукувала ці матеріали, але й започаткувала на своїх шпальтах читацьке обговорення проблеми [23, с. 311-312; 25, с. 361]. Зазначимо, що під час обговорення даної теми місцеві читачі-колоністи висловилися за практичну доцільність запровадження німецького або австрійського адміністративного досвіду, суть якого зводилася до штрафування жандармерією тих осіб, хто жорстоко поводився з тваринами [25, с. 361].

Впродовж 1908-1909 років А. Тевсом було направлено до редакції часопису низку друкованих матеріалів та творів німецькомовних авторів – переважно шкільних педагогів та вчителів. Серед публікацій, варто назвати науково-публіцистичні статті Франца Карла Кольда про організацію в школах спілок з охорони довкілля [26]. В них автор аргументовано доводив доцільність створення природоохоронних спілок в школах, зазначав їх дидактичні, аксіологічні та пізнавальні функції, звертав увагу на різноманітні форми організації та методи проведення природоохоронних заходів за участі школярів: виготовлення чисельних шпаківень для місцевих та перелітних птахів, заборони навесні полювання та рибальства в період нересту риби, створення годівниць для птахів в зимовий період, проведення природознавчих екскурсій, тощо [26, с. 6-7]. Фактично, завдяки колоністській пресі та подвижницькій діяльності місцевої інтелігенції на початку ХХ століття в менонітських колоніях були сформовані належні передумови для становлення

масової природоохоронної організації, яка була покликана ефективно розв'язувати невідкладні завдання охорони природних пам'яток.

Одним із ініціаторів організації природоохоронного товариства став вчитель природознавства Хортицького центрального училища Петро Пилипович Бузук (1879-1923) [2; 3; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 18; 18; 21]. Аналізуючи загальну екологічну ситуацію, що склалась в процесі активізації господарської діяльності людини на острові Хортиця, вчитель прийшов до висновку про необхідність розробки комплексної програми невідкладних природоохоронних заходів щодо її виправлення та якісного поліпшення. На його думку, ефективна реалізація широкомасштабної системи природоохоронних заходів була можлива лише за умови функціонування спеціальної громадського об'єднання або установи, яка повинна була консолідувати зусилля громадськості та учнівської молоді в справі збереження довкілля, створити налагоджену й розгалужену систему громадського контролю за охороною місцевих пам'яток природи: скель, лісових насаджень, флори та фауни острова.

Своє бачення перспектив природоохоронної діяльності, її організаційних форм, методів та практичних завдань він виклав у низці публікацій, надрукованих у місцевій колоністській періодичній пресі. В своїх статтях вчитель закликав мешканців колоній до створення громадської організації з охорони та захисту унікального природного заповідника – острова Хортиці [2; 3]. Висунута вчителем ініціатива знайшла масову підтримку мешканців хортицьких колоній, які мали значний досвід природоохоронної діяльності в лісництвах Півдня України та добре усвідомлювали масштабні наслідки наявних екологічних проблем. Так, згідно з програмою П. Бузука планувалось започаткувати природознавчу бібліотеку, створити справжній природознавчий музей, при якому повинна була працювати невелика лабораторія, де б проводились наукові дослідження та експерименти, надавалась невідкладна медична допомога хворим та пораненим тваринам [31, с. 151]. Засновник Хортицького товариства охоронців природи мріяв про створення на базі острова Хортиці своєрідного експериментального науково-дослідницького центру-полігону, де б розташовувався зоологічний та ботанічний сади, в яких повинні були проводитися виставки, здійснюватися плідна наукова діяльність, регулярні наукові конференції й з'їзди місцевих натуралістів. Зазначимо, що тільки невелика частина цих титанічних задумів й планів була реалізована на практиці впродовж відносно незначного терміну існування колоністського природоохоронного товариства.

Впродовж двох років тривала бюрократична тяганина з оформленням відповідних установчих документів, яка закінчилась затвердженням 18 травня 1910 року Департаментом Землеробства статуту «Хортицького товариства охоронців природи» (ХТОП) [2; 3]. В даний період були розроблені ескізи, за якими виготовлені емблема та нагрудний знак товариства, де було вміщено зображення птаха, який годує у гнізді своїх пташенят. Головною метою

діяльності товариства було збереження тваринного, рослинного та «мінерального» світу природи острова Хортиці та волості.

Про масовий характер природоохоронної справи в менонітських колоніях Хортиці свідчить той факт, що в складі товариства нараховувалось 245 дійсних, 5 почесних та один пожиттєвий члени [2]. Так, членами товариства були відомі хортицькі підприємці та землевласники П.Тіссен, Ф.Петерс, Г. Кооп, І. Редекон, Г. Дік, А. Валльман, Я Епп, А. Фогт, Я. Вібе [31, 149].

За свідченнями Н. Крекера, до лав членів Хортицького товариства охоронців природи увійшли без врахування національної, етноконфесійної приналежності не тільки мешканці менонітських колоній волості, але й любителі природи, які проживала в інших містах, селищах та колоніях Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній. Окремі члени товариства були жителями столичних міст – Москви та Санкт-Петербурга, що зайвий раз свідчить про широкий громадський розголос, який викликала в російському суспільстві та природознавчих наукових колах практична робота товариства в царині охорони довкілля [31, с. 151].

Активно підтримували природоохоронну діяльність Хортицького товариства охоронців природи й офіційні установи та можновладці Катеринославського повіту та губернії. Так, Катеринославське відділення охорони здоров'я та повітове земство виділили по 200 карб. на підтримку екологічної діяльності товариства [31, с. 151].

Одним із першочергових завдань новоствореної природоохоронної організації була розробка законодавчих та адміністративних положень щодо заборони видобутку природного каменю на дніпровських схилах острова Хортиці. З цією метою П. Бузуком було складено цілу низку офіційних клопотань, які були направлені до профільних департаментів та відомств імперії, включаючи й адміністрацію колоній Хортицької волості. Оскільки в Російській імперії була відсутня законодавча база, яка регламентувала порядок охорони пам'яток природи, то дніпровські скелі та урочища підпали під законодавчі положення охорони історичних місць. Силами членів спілки були взяті під постійну охорону унікальні природні об'єкти острова: лісові масиви, скелі та урочища, степові ділянки, окремі дерева, зокрема, загальновідомі багатовікові хортицькі дуби. Більша частина природних пам'яток була обладнана щитами з попереджальними написами: «Охороняється ХТОП».

У 1910 році Хортицькому товариству охоронців природу вдалося викупити в Олександрівській земській управі скелясту ділянку узбережжя Дніпра загальною площею в декілька десятин землі, де планувалося проводити кар'єрні розробки. Фактично, даними практичними кроками було призупинене масове видобування природного каменю на острові Хортиця, що сприяло динамічному відтворенню колишньої екосистеми та збереженню у первозданному вигляді цілої низки заповідних хортицьких круч, ярів та урочищ.

Члени спілки приділяли значну увагу охороні місць гніздувань перелітних та місцевих птахів на острові. Намагаючись збільшити загальну чисельність пташиної популяції, учні Хортицького центрального училища та

місцеві ентузіасти любителі природи, за прикладом німецьких колег-натуралістів, виготовили чисельні шпаківні, які були розвішані по різних заповідним та мальовничим куточкам острова. За даними Г. Крекера, використання пташиних годівниць в лісових масивах острова виявилось настільки ефективним та успішним, що в 1913 році члени спілки вирішили виготовити ще більше годівниць для того, щоб їх розвішати взимку в місцевих садах волості [31, с. 152].

В період жнив учні центрального училища вишукували серед трави та жита пташині гнізда, позначаючи їх розташування лозами для того, аби косарі мали можливість їх оминати [8].

Одночасно, товариство вело активну пропагандистську та агітаційну природоохоронну роботу серед місцевих школярів, пояснюючи загальні правила дбайливого ставлення до довкілля та наголошуючи на недопустимості розорення пташиних гнізд, знущання над тваринами [2].

Намагаючись відтворити природний баланс місцевої екосистеми члени Хортицького товариства охоронців природи одним із пріоритетних напрямків своєї роботи обрали організацію масового озеленення та оліснення піщаних ділянок острова Велика Хортиця, ярів й урвищ менонітських колоній волості, яким загрожувала руйнівна піщана або вітрова ерозія [31, с. 151]. З метою рекультивациі ґрунтів на проблемних ділянках представниками товариства було висаджено значну кількість саджанців різноманітних порід дерев, які покращували фізичні характеристики ґрунту, захищаючи його від подальшого руйнування природними силами стихії. Завдяки активній позиції членів товариства було організовано постійний моніторинг за станом проблемних ділянок, які розташовувались на 7300 дес. землі хортицьких колоній та потребували термінового заліснення.

Потурбувалися колоністи й про масштабне відтворення лісового фонду, компенсуючи його втрати від суцільних вирубок новими масовими посадками хвойних та широколистих порід дерев та кущів. Тут став у нагоді набутий менонітами під час служби в степових лісництвах практичний досвід лісотехнічних робіт. Зусиллями ветеранів лісної служби та членами Хортицького товариства охоронців природи у відповідності до всіх агротехнічних вимог був закладений розсадник лісових та плодових культур, який повинен був забезпечити потреби колоністів необхідним посівним та посадочним матеріалом необхідним для заліснення місцевих пусток та укріплення схилів урвищ й ярів. У 1910 році громада менонітської колонії Розенталь надала ХТОП в оренду 1 десятину землі для улаштування на ній впродовж 25 років ялинкового лісу. Навесні 1911 року на цій ділянці було висаджено 1500 саджанців, що знаменувало собою початок поступового відновлення хвойних лісових насаджень.

У грудні 1911 року ХТОП придбало за власні кошти 2 десятини орної землі поблизу менонітського села для облаштування плодового та лісового розплідника [31, с. 152]. У відповідності до статистичних даних в розсаднику нараховувалось 6300 дичків саджанців, 3600 дичків сіянців, 3000 привитих

дерев, 2300 окультивованих, 1400 фруктових маточних дерев, 200 дерев американського клена, 175 ялинок, 930 кущів жимолості [2, с. 66-70]. За даними Н. Крекера – колишнього мешканця Хортицької колонії, – створення плодового та лісового розсадника було продиктовано, між іншим, й турботою адміністрації волості та членів ХТОП про пересічних колоністів, яким планувалося продавати молоді саджанці плодкових та лісових порід за цінами нижчими ринкових або просто надавати в якості благодійницького дару [31, с. 152]. Навесні зусиллями представників ХООП проводилась систематична боротьба зі шкідниками плодкових та лісових дерев, зокрема з гусінню.

Нові лісові насадження, як показав час, суттєвим чином покращили загальну ситуацію з залісненням, що, в цілому, позитивно позначилось на збереженні унікального біоценозу острова, який поєднував в одне ціле складну комбінацію мікроклімату, ендемічної флори та фауни Хортиці.

Знаходились у фокусі громадської уваги хортицьких природолюбів й проблеми охорони багатой фауни острова. Так, представниками правління Хортицького товариства охоронців природи були розроблені правила полювання та рибальства на теренах волості та острова Хортиця [31, с. 151]. По-перше, колоністами були встановлені сезонні обмеження стосовно полювання: з 1 лютого по 1 березня заборонялось полювання на всі види диких тварин, з 15 січня по 15 липня було заборонено полювати на водоплавних птахів: диких гусей, лебедів, диких качок, вальдшнепів, чайок всіх видів, чапель, лелек та вальдшнепів [31, с. 152]. В цілій низці хортицьких урочищ адміністративних шляхом було заборонено або суттєвим чином обмежено сезонне полювання на хижих і співочих птахів, диких тварин.

Намагаючись дбайливо ставитись до збереження популяції диких тварин та птахів, навесні 1911 році представники ХТОП звернулись до місцевих колоністів та селян з проханням не брати з собою під час проведення весняних сільськогосподарських робіт на власні поля собак, які розорювали й знищували пташині гнізда, полювали на тварин [31, с. 152].

Загальний контроль за місцевими мисливцями та рибалками покладався на членів товариства, які повинні були попереджати випадки браконьєрства на теренах волості та острові Хортиця [15; 18]. Право займатися полюванням мали виключно ті мисливці, які отримали від адміністрації волості щорічне мисливське свідоцтво та погоджувалися на дотримання відповідних правил полювання, розроблених членами ХТОП. Так, на підставі даних нормативних положень мисливцям заборонялось полювати в садах, невеликих ялиниках та верболозах, які слугували природними схованками для диких звірів. Мисливці під час полювання в даних місцевостях не мали права використовувати в якості мисливського знаряддя ловчі сіті та пута. В разі порушення правил мисливець позбавлявся свого щорічного свідоцтва на полювання. Одночасно, у відповідності до нормативних положень правил, їм суворо заборонялось полювати на сов, канюків, горлиць, соколів, зозуль, одудів, дятлів та співочих птахів.

Раз на рік мисливці, які мали свідоцтво волосного управління, зобов'язувалися надати письмовий звіт про вбитих ними на полюванні на

теренах волості тварин та птахів [31, с. 152]. На думку хортицьких колоністів, полювання на диких тварин та птахів, не повинно було перетворюватись на порожню розвагу, яка задовольняла низменні інстинкти людини та завдавала не виправних збитків живій природі острова. Етичні засади й моральні підвалини правил полювання віддзеркалювали загальні ригористичні риси морально-етичної доктрини менонітського віровчення, яка суворо засуджувала довільний та легковажний спосіб життя, нераціональну жорстокість і хижацьку кровожерливість людини по відношенню до тваринного світу, оскільки останні були несумісні з християнською етикою та моральністю пересічного віруючого-меноніта.

У 1912 році члени ХТОП після аналізу поточної ситуації з охороною довкілля, опублікували невелику доповідь під назвою: «Боротьба проти зловживань на полюванні», де виклали власне бачення проблеми неконтрольованого хижацького полювання та визначили шляхи її розв'язання з урахуванням нового громадського природоохоронного досвіду [31, с. 152]. На початку 1913 року в складі ХТОП нараховувалось 17 уповноважених-контролерів, які наглядали за правильним проведенням полюванням і рибної ловлі [2]. Встановлення жорсткого громадського контролю за місцевими мисливцями, адміністративне оформлення правил полювання – все ці адміністративні заходи суттєвим чином позначилася на поліпшенні екологічної ситуації волості та острова, що зумовило поступове зростання загальної чисельності популяцій різних видів птахів та звірів, відновлення природної рівноваги в місцевих біотопах.

В цей період представники ХТОП активізували агітаційну та пропагандистську роботу з охорони природи серед місцевого населення. Так, школярами Хортицького центрального училища та натуралістами-любителями була зібрана природознавча бібліотека, яка містила значний за обсягами корпус наукових та науково-популярних видань, присвячених проблемам охорони довкілля. В 1911 році Хортицьким товариством охоронців природи за участі П. П. Бузука була видана невеличка за обсягом пам'ятка, що містила практичні настанови з охорони природи та виписки з законодавчої бази, які регламентувала діяльність товариства [2; 21].

Вагомі здобутки колоністів в галузі охорони природи та дбайливого ставлення до її пам'яток викликали жвавий інтерес до їх роботи з боку передових науковців Російської імперії, які надали високу оцінку діяльності товариства та його окремих членів. Так, П. П. Бузук був запрошений провідними науковцями країни взяти участь у роботі Всеросійської виставки у Москві, де його було обрано завідуючим відділом орнітології та згодом відзначено срібною медаллю [2; 9; 10; 12; 19].

У 1911 році П. Бузук змушений був покинути посаду голови Хортицького товариства охоронців природи у зв'язку з переїздом до Москви, де продовжив навчання у Московському сільськогосподарському інституті [9; 10; 11; 12; 13; 15; 18]. Проте започаткована ним справа не згасла. Заступив П. Бузука на посаді голови Хортицького товариства природи земський начальник

Катеринославського повіту Теодор Готман. В даний період обов'язки секретаря товариства виконував вчитель місцевого Хортицького центрального училища Петро Якович Дік [2]. Впродовж наступних 4 років діяльності товариства його члени намагались всебічно розвивати започатковані П. Бузуком напрями охорони флори та фауни Хортиці, залучаючи до своїх лав нових членів і любителів-натуралістів, систематично проводячи чисельні природоохоронні заходи й акції.

На початку 1915 року царським урядом було прийнято цілу низку репресивних законодавчих актів, на підставі яких припинялась суспільна діяльність ряду громадських установ й організацій, які були засновані представниками німецькомовної спільноти країни. Так, Департамент Землеробства у відповідь на клопотання катеринославського губернатора В.А.Колобова. 28 травня 1915 року призупинив діяльність Хортицького товариства охоронців природи [20].

Історія Хортицького товариства охоронців природи – першої добровільної громадської природоохоронної організації на теренах Російської імперії – є наочною ілюстрацією дбайливого та господарського ставлення населення менонітських конгрегацій до природних багатств краю, яскравим свідченням його палкої любові до своєї малої батьківщини та її мальовничої природи, гідним прикладом для наслідування всім наступним поколінням, які живуть та будуть жити на цих теренах в поточному та наступних століттях.

Бібліографічні посилання:

1. Берестень Ю.В. Организация и становление альтернативной службы меннонитов в лесничествах царской России во второй половине XIX начале XX веков / Ю.В. Берестень // Вопросы германской истории. Сборник научных статей. – Днепропетровск: Видавництво Дніпропетровського університету, 2000. – С. 80-99.
2. Борейко В. Хортица помни! Бузук П. /В. Борейко // Очерки о пионерах охраны природы. Т.2. – К., 1997. – С.66-70.
3. Борейко В. О Хортицком обществе охранителей природы / В.Борейко // История охраны природы Украины. X в. – 1980. – 2-е изд., доп. – К., 2001. – 542 с.
4. Венгер Н. В. Меноннитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920) / Н.В. Венгер. – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского национального университета, 2009. – 698 с.
5. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 250. «Бердянське взірцеве степове лісництво. – Оп.1. – Спр. 237. «Звіт про утримання лісних команд. Списки військовозобов'язаних. Військові білети». – Арк. 9.
6. Дереза И. Первые в империи / И.Дереза // Запорізька Січ. – 1995. – 25 лют. – С. 5.
7. Екатеринославская губерния. Памятная книга и адрес-календарь на 1900. – Екатеринослав: Типо-літографія губернського правління, 1900.
8. Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя на 2000 рік: (Календар і короткі бібліографічні списки). – Запоріжжя, 1999. – С. 15-16.
9. Клименко Н. Первые охранители природы / Н. Клименко // Суббота плюс. – 2001. – 19 апр. – С. 7.
10. Кобинець А. Петро Бузук – відомий і невідомий / А. Кобинець // Запорізька правда. – 2000. – 18 трав. – С. 4.

11. Матенчук Н. П. Ф.Бузук – гордость нашего края / Н.Матенчук // Vita – жизнь. – 1999. – №7. – С. 35-36.
12. Морозюк В. Подвижники Я.П. Новицький, М.О. Каришев, П.П. Бузук / В. Морозюк // Надщерблена доля. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2003. – С.178-199.
13. Московцева В. Перші українські екологи з'явилися у нас 100 років тому / В. Московцева // Запорізька правда – 2010. – 27 травня. – С. 3.
14. Памятная книга Екатеринославской губернии на 1875 г. Составлена Екатеринославским статистическим комитетом. – Екатеринослав: Типография губернского правления, 1876. – 476 с.
15. Пуха І. До біографії П. П.Бузука / І. Пуха // Запорізька старовина: Щорічна збірка науково – краєзнавчих матеріалів. Вип. 1. – Запоріжжя: Запоріжжя, 1995. – С.133-135.
16. Савчук В., Бобылева С. Лесоводство / В. Савчук, С. Бобылева // Немцы России. Энциклопедия. – М.:ЭРН 2004. – С. 317-319.
17. Стадник В. Сто років тривоги за майбутнє / В. Стадник // Запорізька правда. – 2010 – 8 червня. – С. 4.
18. Супруненко В. «Симпатичнейшее» общество /В. Супруненко // Запорожский край: Популярная энциклопедия природных и исторических достопримечательностей, традиций и названий. – Запорожье: Мотор Сич, 2003. – С. 73-74.
19. Сушко К. Рік народження – 1910-й / К. Сушко // Україна. – 1980. – №39. – С. 19.
20. Чайка О.В. Принятие законов о ликвидации немецкого землевладения в России в 1915 году и его последствия для Острова Хортицы / О.В. Чайка // Музейний вісник. – 2008. – С. 105-118.
21. Черноморец В.С. П.Ф. Бузук – основоположник природоохранного движения в Александровске: (к 90-летию Хортицкого общества охранителей природы)/ В. С. Черноморець // Музейний вісник. – 2001. – №1. – С. 83-86.
22. Черноморец В. С. Исследования академика Высоцкого Г.Н. на территории нашего края) / В.С. Черноморець // Музейний вісник. – 2008. – С. 134-137.
23. Friedenstimme. – 1908. – №20. – S. 311-312.
24. Friedenstimme. – 1908. – №22. – S. 344.
25. Friedenstimme. – 1908. – №23. – S. 361.
26. Friedenstimme. – 1908. – №40. – S. 5-7.
27. Friedenstimme. – 1909. – №9. –S. 9-10.
28. Friedenstimme. – 1910. – №17. – S. 7.
29. Friedenstimme. – 1910. – №19. – S. 9.
30. Friedenstimme. – 1910. – №23. – S. 8.
31. Kroeker N. J. Erste Mennonitendörfer Russland 1789-1943 / Kreker N.J. – Chortitza-Rosental. Vancouver: Selbstverlag, 1981. – 292 S.

Надійшла до редколегії 18.04.2012 р.